

המקור לקנין אשה בכסף

שיעור זה קשור לכלל:

תוכן ההלכה קשור לדרך לימודה מן התורה

7

תמצית השיעור: הברייתא מביאה לימוד לקנין כסף מקל וחומר, ולבסוף לומדת בגזרה שוה מקנין שדה. קל וחומר היא מידה הקושרת בין דברים הנמצאים על סולם אחד של ערכים, ואילו גזרה שוה מקשרת בין דברים הרחוקים ביניהם, וקשורים בקשר פנימי בלבד. הבנה זו מבארת את הסוגיא.

הצעת הסוגיא והשאלות

סוגיית הגמרא (קידושין ד' ע"ב):

ותנא מייתי לה מהכא, דתניא: "כי יקח איש אשה ובעלה והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה וגו'", אין קיחה אלא בכסף, וכן הוא אומר: "נתתי כסף השדה קח ממני". והלא דין הוא: ומה אמה העבריה שאינה נקנית בביאה - נקנית בכסף, זו שנקנית בביאה - אינו דין שתקנה בכסף! יבמה תוכיח, שנקנית בביאה ואינה נקנית בכסף. מה ליבמה שכן אין נקנית בשטר, תאמר בזו שנקנית בשטר. תלמוד לומר "כי יקח איש". הא למה לי קרא, הא אתיא לה. אמר רב אשי: משום דאיכא למימר מעיקרא דדינא פירכא, מהיכא קא מייתית לה, מאמה העבריה, מה לאמה העבריה שכן יוצאה בכסף, תאמר בזו שאינה יוצאה בכסף, תלמוד לומר "כי יקח איש"...

"ובעלה", מלמד שנקנית בביאה. והלא דין הוא: ומה יבמה שאין נקנית בכסף - נקנית בביאה, זו שנקנית בכסף - אינו דין שנקנית בביאה, אמה העבריה תוכיח, שנקנית בכסף ואין נקנית בביאה. מה לאמה העבריה שאין קנינה לשום אישות, תאמר בזו שקנינה לשום אישות, תלמוד לומר "ובעלה". ולמה לי קרא, הא אתיא לה. אמר רב אשי: משום דאיכא למימר מעיקרא דדינא פירכא, מהיכא קא מייתית לה, מיבמה, מה ליבמה שכן זקוקה ועומדת, תאמר בזו שאין זקוקה ועומדת, תלמוד לומר: "ובעלה".

יש לעיין בסוגיה זו.

א. לשון הברייתא תמוהה, וכפי שמקשה כבר הגמרא. התנא לומד מקל וחומר, ואחר כך מביא לימוד מפסוק. אמנם הגמרא תירצה את הענין, שהלימוד בקל וחומר אינו נשאר

למסקנה, שכן ניתן לומר ש"מעיקרא דדינא פירכא", אך לשון הברייתא עדיין תמוהה. מדוע לומר זאת בדרך כזו, ולא לפרוך את הלימוד מקל וחומר בברייתא עצמה?
 ב. הראשונים שואלים על דברי הגמרא: "אמה העבריה אין קניינה לשום אישות". לכאורה, היה ניתן לומר זאת גם בחלקה הראשון של הברייתא. איך ניתן ללמוד קנין כסף מאמה העבריה, הרי אין קניינה לשום אישות? !
 הריטב"א מתייחס לשאלה זו:

והלא דין הוא ומה אמה העבריה שאינה נקנית בביאה נקנית בכסף. וק"ל מה לאמה העבריה שכן אין קניינה לשם אישות ולא שייכא בה ביאה ולא משום קולא דביאה הוא. ואיכא למימר דתנא סמיך אהא דאפילו כי מיפרך מדין קל וחומר ילפינן במה מצינו באמה העבריה שכסף קונה בה אף זו נמי נקנית בכסף, ומשום הכי לא קפיד ואייתי לה בתורת קל וחומר, ואנן מהדרינן דאפילו במה מצינו לא אתי, דאדמדמית לה לאמה נדמיה ליבמה שאין כסף קונה בה...

הריטב"א מתרץ, שהגמרא לא דחתה בכך את הלימוד מקל וחומר, שכן אף אם ידחה לימוד זה ניתן ללמוד לימוד דומה במידה אחרת, "מה מצינו" - מה אמה העבריה נקנית בכסף, אף אשה נקנית בכסף. הגמרא סמכה על לימוד זה, ולכן לא טרחה לדחות את הלימוד בקל וחומר.

תירוצו של הריטב"א קשה. הרי קל וחומר הוא לימוד המתבסס על סברא, ואם ניתן לדחות קל וחומר מסברא, כיצד ניתן ללמוד דין זה ב"מה מצינו", שאף הוא לימוד המסתמך על סברא, המדמה דברים אלה זה לזה¹.

קנין כסף באשה

נסה לענות על שאלתו של הריטב"א בדרך שונה. נראה, שבסוגיא זו אנו עומדים על הענין, שהמידה שבה נלמד הדין - מלמדת על אופיו ומהותו של הדין.

הברייתא לא טורחת לדחות את הלימוד מקל וחומר כדי לומר שקנין כסף לא שייך כלל למידת קל וחומר. יש אפשרות, כביכול, ללמוד בקל וחומר, ובכל זאת הברייתא לומדת מגזרה שוה, משום שהבעיה בקל וחומר איננה בפירכא זו או אחרת, אלא בכך שעצם הדין של קנין כסף של אשה מאמה אינו שייך למידה זו. לאחר מכן הגמרא "מסדרת" את הענין עם הכללים, ומוצאת פירכא, אך לא זו עיקר הדחיה. העיקר הוא שלימוד זה כלל לא שייך. מדוע?

¹ מידת "מה מצינו" זהה, לפי רוב הדעות, למידת "בנין אב", שהוא לימוד המבוסס על סברא, כפי שעולה מדברי רש"י (שבת צ"ו ע"א). על הגמרא: "אשכחן הוצאה, הכנסה מנלן? סברא היא, מכדי מרשות לרשות הוא, מה לי אפוקי ומה לי עיולי? מיהו, הוצאה - אב, הכנסה - תולדה". כתב רש"י: "סברא היא - להיות הכנסה תולדת הוצאה, שהיא מעין לה כשאר תולדות שהיא מעין מלאכות". תולדות האבות נלמדות מסברא, וכך כל תולדותיו של בנין אב - נלמדות בסברא.

מידת קל וחומר היא מידה שאדם דן מעצמו. זו מידה המתייחסת לצד החיצוני של הדינים - האם זה קל או חמור. דבר זה נמדד על פי האדם, האם זה קל לו או חמור לו. אם יכול לקנות אשה בקנין זה - זה מוגדר כקל, אם לא - זה מוגדר כחמור. שני הדינים עומדים על אותו סולם מצד הקלות והחומרה שלהם ביחס לאדם. כלפי זה באה הברייתא לומר, שלימוד קנין כסף של אשה מאמה לא שייך כלל לקל וחומר, אלא לגזרה שוה.

בהוה אמינא למדים אשה מאמה בקל וחומר. משמעות הדבר היא ששתיהן - האשה והאמה - עומדות על אותו סולם של הדברים הנקנים, וכיון שמצאנו שאמה נקנית בכסף, גם אשה ראוי שתיקנה בכסף.

סגנון הברייתא מלמד, שלא שייך ללמוד אשה מאמה בקל וחומר, כיון שאינן כלל על אותו סולם, ואינן באותו סוג של הדברים הנקנים.

הביטוי "קנין" שונה באשה מבאמה ואין בו אלא שיתוף השם בלבד. זו אולי משמעות הביטוי שאין קנין אמה לשם אישות, וקנין אשה עיקרו לשם אישות. על כן אין מידת קל וחומר שייכת בלימוד זה, שכן מידת קל וחומר באה בנושאים הקשורים זה לזה, שאפשר להעריך אותם זה לעומת זה בקל ובחמור. אשה ואמה אינן באותו סולם של קל וחומר, ועל כן מידה זו לא שייכת בלימוד זה.

הלימוד בגזרה שוה שייך בדברים שאינם דומים בצידם החיצוני, ואינם עומדים על אותו סולם, ומכל מקום יש עומק פנימי משותף להם, המופיע במילה המשותפת לשני הדינים.

קנין כסף באשה נלמד בגזרה שוה משדה. על דברי הגמרא (שבת ל"א ע"א): "חוסן זה סדר נשים", אומר רש"י: "חוסן - לשון יורשין, ועל ידי אשה נולדו יורשין". חוסן בא מן המילה הארמית "אחסנא", שתרגומה "נחלה" (ראה למשל אונקלוס לבמדבר י"ח, כ"ג). האשה והנחלה הם הקשר של האדם אל הנצח. "דור בא ודור הולך, והארץ לעולם עומדת", האנשים מתחלפים, אך הנחלה נשארת, ובניו של אדם שילדה לו אשתו, יושבים על נחלתו וממשיכים את חייו אל הנצח. זהו הקשר בין שדה לאשה, הבא לידי ביטוי בכך ששניהם נקנים בקנין כסף².

מדוע דווקא ביחס לקנין כסף מופיע הקשר בין קנין אשה לקנין שדה? נראה שהדבר קשור לדברי הגמרא (חגיגה י"א ע"ב): "גזל ועריות נפשו מחמדתן ומתאוה להם". הרב קוק זצ"ל מבאר פסקא זו (אורות הקודש ח"ג עמ' רצ"ח):

יצרא דעריות יוכל ללפף את האדם יותר עמוק מהשורש של קישור החיים שלו עצמו, מפני שהוא נעוץ בנטיית המשך החיים של הדורות כולם. ולעומת זה בקדושה יכולים לעלות על ידי קדושת הברית למדרגת דוגמא של צדיק בכל הדורות. שני לזה הוא ענין חמדת גזל, שהרכוש הוא גם כן מעמיד על רגליו את הדורות בתור ירושה, שאהבת הקנין הרעה, תוכל להשפיל מאד, והטובה שבקדושה תוכל לעלות למרומי החיים ועליוניותם.

² עוד על כך בשיעור "פתיחה למסכת קידושין", עמ' 244.

חמדת הממון נובעת מן העובדה שאף הוא מקשר את האדם אל הנצח, על ידי הורשתו לבניו³. על כן קנין אשה וקרקע, שאף הם מקשרים את האדם אל שרשרת הדורות, משותפים זה לזה בקנין כסף.

שני סוגי קל וחומר

כעת ננסה לבאר את היחס בין המקור לקנין כסף ובין המקור לקנין ביאה, כפי שעולה משאלתו של הריטב"א.

בספר הליכות עולם (כללי הגמרא) מובא (תחילת שער רביעי):

דיני קל וחומר. מדה כתובה בתורה שדורשין קל וחומר ולומדין חמור מקל להחמיר... הקל וחומר פעמים נעשה מסברא כלומר מחשיבות סברא בעלמא ולא מכח הכתוב, כגון הנהו דאבות נזיקין ומה שן שאין כוונתו להזיק חייב, קרן שכוונתו להזיק לא כל שכן, וכן כל כי האי גוונא, ופעמים נעשה מדין כלומר מדין התורה וממעלות שנתן הכתוב בדבר בין להקל ובין להחמיר, כגון הנהו דפרק קמא דקידושין גבי כסף שטר וביאה, מה אמה עבריה שאינה נקנית בביאה נקנית בכסף זו שנקנית בביאה אינו דין שנקנית בכסף וכן כל האי גוונא.

יש קל וחומר של סברא, שהחומרא והקולא הם דברים העולים מסברא, ולא מדיני הכתוב. ויש, שהחומרא והקולא הם על פי מעלות שנתן הכתוב בדינים השונים, אף שמסברא אין בזה חומרא יותר מבאחר.

כיצד יש להבין את הקל וחומר המובא בגמרא: "והלא דין הוא, ומה יבמה שאין נקנית בכסף - נקנית בביאה, זו שנקנית בכסף - אינו דין שנקנית בביאה". האם זהו קל וחומר המבוסס על סברא או על דין?

נראה, שזהו קל וחומר של סברא. לאחר הקנין, אשה ויבמה הן באותה דרגה, שתיהן הופכות לאשת איש. אם כן, ניתן להבין שאם היבמה, שאינה זקוקה לקנין כסף, נקנית בביאה, הרי שביאה היא קנין שפועל יותר, וקונה שלבים "מתקדמים" יותר בקשר בין האיש והאשה, ואם כן, מובן שיקנה גם אשה בעלמא, שכן "בכלל מאתיים מנה" - מה שפועל פעולה חזקה, ודאי שיכול לפעול פעולה חלשה ממנה. מיבמה אנו למדים שביאה היא קנין "חזק" הכולל את קנין כסף בתוכו, ועל כן אשה שנקנית בכסף - ודאי שנקנית בביאה.

על פי הבנה זו מובנת הדחיה: "מה לאמה העבריה שכן אין קניינה לשום אישות", שכן הגמרא עוסקת בסברא - איזה קנין "מתקדם" יותר מבחינת הקשר בין האיש לאשה, ואמה כלל לא קשורה לכך. אמה שייכת לקל וחומר של "דינים" - מעלות שנתן הכתוב בעניינים השונים, אך לא קשורה כלל לכאן, כשהגמרא עוסקת בסברא. לעיל, בקנין כסף, היה זה

³ הקרקע היא עיקר הירושה, שכן היא חוזרת ביובל, וקישורה לאדם מהותי יותר, אך הקישור לענין הממון בכללו נובע אף הוא מן הקשר אל הנצח המופיע בו.

לימוד של "דין", מעלות שונות שנתן הכתוב בדרכי הקנין השונות, ולכן לא היה ניתן לפרוך: "מה לאמה העבריה שכן אין קניינה לשום אישות", שכן אף שאין היא נקנית לשום אישות - נתן בה הכתוב מעלה, שנקנית בכסף, ויש להתחשב בכך.

כפי שביארנו לעיל, אף בחלק זה של הברייתא לא דוחה התנא את הלימוד מקל וחומר, אלא "מתעלם" מכך ולומד מן הכתוב: "תלמוד לומר 'ובעלה'", ומשמעות הדבר שלימוד זה כלל לא שייך למידת קל וחומר.

ביאה אינה נלמדת באחת המידות שהתורה נדרשת בהן. מקורה בפשט הכתובים. הביאה מבטאת את יחוד האיש והאשה, שזהו דבר שאיננו קיים במערכות אחרות של קשר וזיקה בין דברים. על כן לא ניתן ללמוד קנין ביאה מדינים אחרים, והתורה מלמדתו בפירוש. אין הוא נמצא על סולם הקניינים כלל, שכן הוא דבר יחודי לקנין אשה בלבד.